

EPIKA NA RAZMEĐU 18. i 19. STOLJEĆA

Dunja Fališevac

I.

U razdoblju koje obuhvaća dvadesetak posljednjih godina 18. i prvih dvadesetak godina 19. stoljeća, na *razmeđu dvaju stoljeća*, u hrvatskoj književnosti nastaje velik broj epskih djela koja su — u odnosu na višestoljetnu hrvatsku epiku, njezine dominantne žanrove, tematiku, oblike fabuliranja, pripovjedačke strategije, idejne i poetološke koncepcije koje se u njoj iznose — jednim svojim dijelom konzervativna, ali isto tako u velikom dijelu korpusa u mnogo čemu i inovativna.

U ovom razdoblju Hrvatska i u političkom, kao i u društvenom pogledu proživljava brojne i za život naroda i države dalekosežne mijene. Budimski sabor (1790.) i Požunski sabor (1790/1791.) značili su u stvari ukidanje samostalnosti Hrvatske kao posebne kraljevine i žrtvovanje Ugarskoj nekih osnovnih obilježja hrvatske državnosti;¹ odmah na početku vladavine Franje I. Francuska je započela petogodišnji rat protiv Austrije (1792-1797.), u kojem su sudjelovali brojni Hrvati;² g. 1797. propašću Venecije Dalmacija dolazi pod austrijsku upravu te traži ujedinjenje s Hrvatskom; pobjedom Napoleona nad združenom austro-ruskom vojskom kod Austerlitz g. 1805. Dalmacija dolazi pod francusku vlast; razdoblje 1805. – 1813. doba je Napoleonove vladavine u hrvatskim zemljama, odnosno Ilirskih Provincija (mirom u Schönbrunnu g. 1809. odnosno Napoleonovim dekretom g. 1811. u nju ulaze Dalmacija, Istra, zapadni dio Koruške, Kranjska i Hrvatska s desne obale Save do ušća Une kod Jasenovca, sa središtem u Ljubljani) kao i završetka tisućljetne slobode Dubrovačke Republike, a francuska je uprava

označila početak mnogih promjena u ustrojstvu hrvatskog društva, osobito brojnih demokratskih mijena. Nakon konačnog pada Napoleona 1815. započinje razdoblje obnovljenog apsolutizma kojemu “duša bijaše prvi ministar knez Metternich. (...) pa se tako obnoviše teška vremena za Ugarsku i Hrvatsku. I opet procvate cenzura do neviđene strogosti; štoviše, ljudi se nisu smjeli baviti filozofijom, historijom ili prirodnim znanostima, nego samo glazbom, istočnim jezicima i sličnim ‘neopasnim’ predmetima. (...). U takvim se prilikama Hrvati i Mađari opet uteku županijskim skupštinama, gdje su iznosili glasne prosvjede. Nato vlada imenova po županijama komesare te je vojničkom silom provodila kraljevske naredbe. Zbog toga nastupi pravo političko mrtvilo i opća zastrašenost”.³

S druge strane upravo u ovo doba u Hrvatskoj se počinje pojavljivati novi društveni sloj — građanstvo, sastavljeno od pripadnika različitih klasa, čak i od osiromašenog plemstva, koje će malo-pomalo u politički, društveni i kulturni život unijeti mnoge nove ideje, među ostalima i ideju nacionalnosti i državnosti.

Zbog svih tih geopolitičkih, državnopolitičkih i nacionalnih mijena nisu na razmeđu 18. i 19. stoljeća postojali osobito sretni uvjeti za razvitak književnog i kulturnog života u Hrvatskoj. Pri tom je, unatoč brojnim mijenama na geopolitičkoj karti Hrvatske, kulturni život krajem 18. i u početku 19. stoljeća ostao obilježen istom onom rascjepkanošću i istim onim partikularizmom koji je nekoliko stoljeća obilježavao svekoliku književnu kulturu na hrvatskom nacionalnom i državnom prostoru.

Stoga će i ovaj opis epike na razmeđu stoljeća slijediti tu razvedenu i regionalnim i političkim granicama određenu sliku hrvatske kulturne i književne geografije. Pritom će epska produkcija na dubrovačkom kulturnom prostoru biti opisana posebno, a ona na dalmatinskom također posebno, jer — za razliku od razdoblja renesanse i baroka, kada su se književna djela ostvarivana u tim regijama oslanjala na koliko-toliko zajedničke generičke i strukturne matrice pa su oba kulturna prostora u poetološkom i književnoestetskom pogledu pokazivala relativnu sličnost — u 18. se stoljeću književna ostvarenja u te dvije regije počinju uvelike razlikovati, da bi na kraju 18. i početku 19. stoljeća poprimila obilježja posvemašnje poetološke i žanrovske dispartnosti.

Poslije opisa epske produkcije na dubrovačkom kulturnom prostoru, uslijedit će opis epskih djela u slavonskoj regiji jer ona upravo u ovom razdoblju zadobiva vrlo istaknuto mjesto u književnoj kulturi Hrvatske. Niz inovativnih poetoloških osobina, niz novih epskih vrsta i podvrsta, a osobito suvremene i moderne idejne

i ideološke koncepcije mogu se, naime, uočiti upravo u ovom segmentu hrvatske epske književnosti. Zatim će uslijediti prikaz narativnih vrsta u kajkavskoj regiji, a na kraju će se opisati naracija u stihu u dalmatinskoj kulturnoj regiji koja je u ovom razdoblju po broju i razvedenosti epskih vrsta, kao i po poetološkim koncepcijama vrlo siromašna i jednolična, iako kadikad u djelima epske strukture donosi zanimljive, moderne sadržaje i aktualne idejne i političke stavove.

II.

Epika u Dubrovniku. Dubrovačka je epika, ponajprije ona latinska, kako prijevodna tako i originalna, ali u određenoj mjeri i ona na hrvatskom jeziku, a osobito ona prijevodna, sve do kraja 18. i početka 19. stoljeća jedina sačuvala istinsku vjeru u važnost klasične epske tradicije, te je u svoje tekstove, nekad u većoj, nekad u manjoj mjeri, ugrađivala onu poetološku i estetičku svijest koja je u epu — od Homera i Vergilija pa sve do Tassa, odnosno do I. Gundulića, J. Palmotića Dionorića, J. Palmotića, P. Kanavelića — vidjela najuzvišeniju i najznačajniju književnu vrstu, zaduženu da obavlja važne i estetičke i izvanknjiževne zadatke. Dokaz su takvu shvaćanju latinski prijevodi Homerovih epova nastali u sedmom i osmom desetljeću 18. stoljeća: Kunićeva *Ilijada* objavljena je u Rimu 1776., a Džamanjićeva *Odiseja*, prevedena 1770., objavljena je 1777. u Sieni. Osim toga, u ovom razdoblju R. Kunić prevodi Teokrita, Ezopa, kao i 18 strofa iz Tassova *Oslobođenog Jeruzalema*, u ovom su razdoblju nastali i Džamanjićevi prijevodi Hesioda i Teokrita. I Rastićevi prijevodi s grčkoga na latinski iz Teokrita i Homera svjedoče o ustrajnosti klasicističkih stavova o važnosti epa na dubrovačkom kulturnom prostoru.

Postojana uvjerenost u klasičnu antičku književnost, latinski kao klasični jezik i neprijeporno značenje velikih epskih oblika, ojačana još živim sjećanjem na rad dubrovačkih literarnih akademija, ponajviše one *Ispraznijeh (degli Oziosi Eruditi)*,⁴ dolazi do izražaja i u brojnim prijevodima hrvatskih epskih djela na latinski. Tako će B. Džamanjić u svoje *idile* uvrstiti i latinski heksameterski prijevod Menčetićeve *Radonje*, kao i odlomak iz Gundulićeve *Osmana*.

I originalna epika dubrovačkih latinista ovoga razdoblja pokazuje da je vjera u antičku epsku baštinu kao i epsku tradiciju dubrovačkog humanizma 15. i 16. stoljeća, ponajprije u epsko naslijeđe J. Bunića, D. Benešića i I. Crijevića, još na kraju 18. i u prvim desetljećima 19. stoljeća bila prisutna u kulturnom pamćenju

dubrovačkih latinista kao poticajna i živa književna kultura vrijedna nasljedovanja. Govore o tome onodobna originalna latinska djela, u klasičnim antičkim metrima, retorički ukrašena kao da su nastala u antici ili u humanizmu, s književnoestetskim idealima sličnima onima kakve su pred očima imali antički ili humanistički epici, a koji su ideali bili osvježavani i, pomalo modificirani, estetičkim programima dubrovačkih akademija krajem 17. i u prvoj polovici 18. stoljeća. Svjedočanstvo su tome, na primjer, Džamanjićev kratki spjev *Echo* s temom jeke kao prirodno-znanstvene pojave i s brojnim mitološkim motivima, a još više njegov oveći spjev *Navis aëria*, znanstveni i pjesnički prilog onodobnim aeronautičkim teorijama, s brojnim povijesnim epizodama kao i opisima krajolika (Rim 1768.), djela koja su, osim ideala klasične antičke epske baštine, izražavala i prirodno-znanstvene ideale klasicističkog akademizma. I Džamanjićeve heksameterske *Epistolae* (napisane 1795. i 1776., objavljene, vjerojatno, 1796. ili 1797.), koje živo podsjećaju na omiljenu i proširenu vrstu hrvatskog latinizma 16. stoljeća — na narativno strukturirane humanističke poslanice — dokaz su petrifikacije estetičkih ideala hrvatskog humanizma. Svjedoče o postojanosti klasicističkih prirodno-znanstvenih ideala i filozofski i prirodno-znanstveni heksameterski epovi, kao što je Boškovićevo djelo *De solis ac Lunae defectibus* (London 1760.), ili pak heksameterski Stayev ep *Philosophiae recentioris versibus traditae libri X*, koji raspravlja o brojnim filozofskim i prirodno-znanstvenim koncepcijama suvremenosti, a čija dva opsežna dijela izlaze, doduše, još sredinom stoljeća, ali je njegov treći svezak objavljen tek na kraju stoljeća, g. 1792. I Ferićev opisno-narativni spjev *Periegesis orae Rhacusanae* (Dubrovnik 1803.), koji u 3379 heksametara opjevava dubrovačku kopnenu i otočku okolicu, a i sam grad Dubrovnik, s brojnim reminiscencijama iz prošlosti kao i digresijama u kojima se pripovijeda o načinu života u pojedinim mjestima, podsjećajući na Crijevićev spjev *De Epidaurō* ili pak Šižgorićevo prozno djelo *De situ Illyriae et civitate Sibenici*, ili pak Ferićeva pohvalnica *Ad clarissimum virum Michaelē Denisium Vindelicum epistola* (Beč 1798.), u kojoj se u heksametarima opjevava Dalmacija i hvale Dalmatinci istaknuti u kulturi i znanosti, kao i Galjufova veća epska pjesma *Navis Ragusina* (tiskana 1819.), koja asocira na humanističke i renesansne pohvale dubrovačkoj mornarici — sva ta djela svjedoče da su poetološka načela klasične antičke književnosti, kao i dubrovačkog latinističkog humanizma u ovo doba u Dubrovniku imala status kodificirane epske norme, te predstavljala vrhunski estetički ideal. Nasljeđujući, naime, nacionalnu latinističko-humanističku epsku baštinu, dubrovački su latinisti ovoga razdoblja, intertekstualnom ovisnošću svojih djela, prvi u hrvatskoj književnoj kulturi jasno

i osviješćeno uprlji prstom na tu dionicu dubrovačke književnosti 15. i 16. stoljeća te je prekodirali na razinu klasične nacionalne ali i općeeuropske književne baštine.

Osim brojnih narativnih djela strukturiranih u tradicionalno visokohijerarhizirane epske žanrove, ponajprije različite podvrste epa, o postojanoj uvjerenosti u klasicizam kao jedini pravovjerni stilskoformacijski princip u ovom razdoblju dubrovačke književnosti svjedoči i njegovanje gotovo cjelokupnog žanrovskog sastava antičke i humanističke književnosti: njeguju se u to doba poslanice, satire, mahom narativna sadržaja, pohvalnice, prigodnice, a i raznovrsne druge narativne pjesničke vrste.

No, isto tako u latinističkom su se segmentu dubrovačke epike ovoga razdoblja začele i neke inovativne poetološke norme i estetičke ideje koje će, tijekom vremena, utjecati na proces preoblikovanja hrvatske književnosti iz klasicizma u predromantizam i romantizam. Signifikantan je u tom pogledu opus Đure Ferića: njegove latinskim stihovima oblikovane basne na temelju narodnih poslovice *Fabulae ab Illyricis adagiis desumptae* (Dubrovnik 1794.), kao i rukopisna zbirka od 346 basni *Adagia Illyricae linguae fabulis explicata*, zatim njegova poslanica *Ad clarissimum virum Joannem Müller epistola* (Dubrovnik 1798.) s latinskim prijevodom 37 narodnih pjesama, od kojih je jedna *Hasanaginica*, kao i prijevodi 26 epskih narodnih pjesama što se nalaze u njegovoj neobjavljenoj latinskoj zbirci *Slavica poematia Latine reddita* — sve su to svjedočanstva da se u krilu najustrajnijeg klasicizma malo-pomalo rađala i svijest o nacionalnoj folklornoj baštini kao relevantnom i estetski respektabilnom segmentu književne kulture, odnosno da se upravo u klasicističkom segmentu hrvatske književne kulture odvijao proces prekodiranja nacionalne folklorne baštine u klasičnu nacionalnu baštinu. Pa ako Ferićev interes za usmenu folklornu baštinu proizlazi iz estetičkog programa klasicističkog akademizma, njegovo djelo nedvojbeno pokazuje da su i u segmentu dubrovačke klasicističke književnosti začeta ona poetološka, estetička i kulturološka shvaćanja koja će kroz nekoliko desetljeća postati jednom od dominantnih odrednica hrvatske književne kulture.

Za razliku od latinskim jezikom pisanih bilo originalnih bilo prijevodnih narativnih djela, hrvatska epska djela koja nastaju u ovom razdoblju na dubrovačkom kulturnom prostoru obilježava pluralizam poetoloških načela u oblikovanju narativnih struktura. Jedino prijevodi na hrvatski klasičnih narativnih djela europske književne baštine svjedoče o ustrajnosti klasicističkih uvjerenja: relevantan su dokaz tome npr. Hidžini prijevodi svih Vergilijevih djela na hrvatski, i to, uglavnom,

stihovima iz repertoara stare hrvatske književnosti. *Eneidu* Hidža prevodi u osmeračkim strofama, *Georgike* u dvanaestercima i četrnaestercima, a ekloge u dvanaestercima, četrnaestercima i osmercima. Ali istodobno se počinju prevoditi i novija, ne strogo klasična djela europske narativne književnosti; tako npr. Marin Zlatarić prevodi Gessnerove idile, a prevodi se podosta i iz suvremene talijanske epike.

Iz korpusa originalne hrvatske naracije u stihu na dubrovačkom području u ovom razdoblju nestaju veliki epski oblici, nestaju razne vrste povijesnog ili povijesno-romantičnog epa, kao i spjeva i epilija. Isto tako, u ovom razdoblju prestaju biti produktivni i oblici religioznog epa i religioznog epilija, vrste njegovane u dubrovačkoj književnosti cijelog 18. stoljeća; epilij N. Marčija *Život i pokora Marije Egipkinje* tiskan je, doduše, tek 1791. u Dubrovniku, ali je nastao mnogo prije, a posljednje epsko djelo Lukrecije Bogašinović *Život Jozefa Patrijarke* nastalo je, najvjerojatnije, oko g. 1770.

Tako kao rijetko značajnije i ambicioznije epsko djelo ovoga razdoblja treba spomenuti Ferićevu povijesnu prigodnicu — pohvalnicu *Uzetje Očakova* (oko 270 stihova), napisanu u slavu Katarine II. i Potemkina odmah nakon pada Očakova (g. 1788.).⁵ U pjesmi Đ. Ferić nasljeđuje kompoziciju, stil i stih (osmerački katreni) dubrovačkih baroknih prigodnica, od Gundulićeva panegirika *U slavu visine privedre Ferdinanda Drugoga, velikoga kneza od Toskane* do Kanavelićevih pohvalnica Janu Sobieskom, ali se u njoj razaznaju i neke crte klasicističkog načina izražavanja. Te osobine dolaze do izražaja, na primjer, u sklonosti Ferićeva izraza perifrazi — tom figurom prigodnica i započinje opisujući bijes turskog sultana zbog šteta koje su mu na bojnopolju nanijele ruske čete:

Azianskiah plodnieh strana'
Mnogiem dielom ki gospodi,
I sred dvora ki sunčana
Tmaste u lasti dni provodi,
Po tom uze razmišljati,
Kê donieše carstvu štete
Hudo u vrieme prednje rati
Rusianske bojne čete.
Otrovnoga nadmen ijeda
Strahovitiem glasom prieti,
Pokoja mu miso neda,
Čast ga sili da se osveti.

On s prestolja iztočnoga,
Koga resi množ bisera,
Zove na boj ledenoga
Cesaricu iz sievera,
S tobom ću se, viknu, arvati,
Ter ćeš vidiet zatočnica,
Kô na polju ma vladati
Viešta sabljom jest desnica.

Ferićev opis rusko-turskog boja nalikuje na opise baroknih epika, iako komplicirana i ne prirodna sintaksa, sklonost perifrazi, metonimiji i sinegdohi upućuju i na utjecaj dikcije klasicističkog akademizma:

Al se u drugom miestu ureda
Vihar boja siloviti
Suproč turskoj sili ugleda
Mrazne iz skuta zemlje iziti.
Vihar, smarti nesmiljene
I pogube ki donosi,
Čim umarli kroz ognjene
Trieske narod prieko kosi.
On se krilim zlokobnima
Na otmanske tisnu strane,
Martvieh ljudi tielesima
Sve su twardje posijane,
Kudgod tiekom porazniem
Leti, bliedi strah ga prati,
Sve se glasim žalosniem
Čuju strane razliegati.
Lice kažuć svedj gardije
Silni vihar vik neustaje,
Svak čas harli pospiešnije,
Veća svak čas buka ustaje.

No, ideologemi baroknog slavizma — slavljenje katoličkih vladara u borbi protiv Turaka, isticanje poljskog naroda kao katoličkog naroda i predziđa kršćanstva itd. — u Ferićevoj su pjesmi zamijenjeni slavljenjem Potemkina i, osobito, carice Katarine. Iznoseći takve političke stavove, Ferić se oslanjao na dugu

tradiciju u hrvatskoj književnoj kulturi: ruski vladari slave se već gotovo cijelo stoljeće, od P. R. Vitezovića koji slavi Petra Prvoga u nizu, odnosno vijencu anagrama, pisanih latinskim i hrvatskim jezikom (*Geneticon sive fatum ex nominibus serenissimi, potentissimi invictissimique principis ac domini, domini Petri Alexievich, Moscorum imperatoris.....*), u kojima Petra naziva kulom koju je Bog podigao za obranu kršćanstva od zlobnih pogana, te ga poziva da osvoji Carigrad,⁶ pa do Ignacija Gradića koji slavi Petra Velikoga u pjesmi *Plam sjeverski* (1710.) i Stjepana Rusića koji slavi istog vladara u pjesmi *Petar Aleksiović iliti potres zlamenja, diela i česti Petra prvoga...* (1717.).⁷

Slaveći Potemkina i Katarinu Ferić oblikuje ideologeme o veličini ruskog, odnosno slavenskog povijesnog i geografskog prostora gotovo istim riječima kojima su i hrvatski barokni epici slavili slavenske, najčešće poljske vladare, a kojima će se često koristiti i hrvatski preporoditelji oblikujući i deklarirajući ideologeme sveslavenskog zajedništva. Slavljenje ruskog junaka i ruske carice u Ferićevoj pohvalnici jasan je znak novih vremena i novog odnosa prema pravoslavnoj vjeri i državi.

Glasoviti Potemkine,
Tebe sviet je vas hvalio,
Pod vlast slavne Katarine
Kad si Očakov postavio.
Ti si od boja triesk ognjeni
Rusianskieh vojskah dika,
Ti štit carstva, ti hrabreni
Našega si junak vika.

Od sieverne ledne strane
Do poludna najdaljega,
Od jezika svačijega
Tve su dike pripievane.

A Katarinu II. Ferić slavi ovako:

Ženo slavna, velikoga
Petra diela kâ nadhodiš,
Preko kruga visokoga
Kolnieh zviezdah kâ gospodiš,

Europa svakolika,
I š njom vas sviet ki te slavi,
Preuzeta od tvih dika'
K tebi pogled svoj upravi.
Ti rodjena, da vladati
Pukom budeš, kom' ni 'e broja,
Ljubavi si zavezati
Sarca umiela tvom svakoja.
U njima si pregoruću
Razbudila ti požudu,
Kraljevinu da moguću
Tvû svedj širit veće budu.

Dužna živi ti velikoj
Petra duši, koga sliediš
Svietle izgleda, i tolikoj
S koga u slavi ti gospodiš.
Prečestite tvê dobiti
Dar su njegov dragi i mili,
Krim, Očakov predobiti
Od tebe su po njem bili.
Vlast najveća, kâ 'e pod nebi
S bistrom riekom od Niepera
Bi predata po njem' tebi
Cesarici od sievera.⁸

Od većih epskih pothvata u ovom razdoblju nastaju i prve dvije dopune *Osmana*, a o Gunduliću i njegovu djelu često se govori i piše. Iako je, naime, barokna dikcija tijekom 18. stoljeća na dubrovačkom kulturnom prostoru često bila osporavana od klasicističkog akademizma,⁹ u dubrovačkoj je književnokulturnoj svijesti upravo krajem 18. i u prvim desetljećima 19. stoljeća epika iz doba baroka — ponajprije Gundulićev *Osman* — neosporno kodificirana kao estetski dominantna i klasična nacionalna epska baština. Nedvojbeni je pokazatelj takva stava prevođenje Gundulića na latinski i talijanski, zatim brojni napori da se Gundulićev ep kritički i s brojnim komentarima i izda,¹⁰ kao i dvije nadopune *Osmana*, jedna iz pera Pjerka Sorokočevića, a druga Marina Zlatarića. Karakteristične su za stav

prema Gunduliću kao klasičnom nacionalnom piscu i pohvale onodobnih književnih historiografa.¹¹ Ponajbolje je svjedočanstvo o onodobnu uzdizanju Gundulića na stupanj nacionalnog klasika *Poslanica Pjerka Sorkočevića opatu Brnji Džamanjiću o Gundulićevu 'Osmanu'*, u kojoj Sorkočević hvali i slavi Gundulićev ep, govori o Volantićevim naporima da se ep izda, te pomno raspravlja o problemu nepostojećih pjevanja, tvrdeći da ih je Gundulić svakako napisao, ali da su se ona kasnije izgubila, otvarajući tom svojom stihovanom raspravom “osmansko pitanje” hrvatske književne historiografije. Najvažniji je dio Sorkočevićeve poslanice onaj u kojem se iznose uvjerljive koncepcije o tome kako su morale bile riješene fabularne linije u nepostojećim pjevanjima, ona sa Sokolicom, Krunoslavom i Korevskim, te sa Sunčanicom.

Sorkočevićeva i Zlatarićeva dopuna *Osmana* predstavljaju književnopovijesno i kulturološki značajnija epska ostvarenja u ovom razdoblju. Oba nadopunjavača lakune u epu ispunjavaju istovjetnim fabularnim rješenjima. U svojim dopunama i Pjerko Sorkočević i Marin Zlatarić djelomice nasljeđuju tipove fabularnih zapleta i oblike izlaganja karakteristične za dubrovačku epiku 17. stoljeća, kao što i na razini stila teže umjereno slijediti izraz dubrovačke barokne književnosti. Zlatarićev opis Sunčanice koju Kazlaraga dovodi pred Osmana primjeren je uzorak težnje stilskeg nasljedovanja velikog uzora:

Ali kako vrh nebesa
nad sve zvijezde sja danica,
tako slavom svijetla uresa
svijeh pritječe Sunčanica.

U nje rajskom licu sjaše
taka lijepos puna dike,
da na svijet ne imaše
tač gizdave igdje slike;
jer u jednoj njoj skupjene
sve lijeposti nahode se,
ke u inijem razdijeljene
nagonase svaku rese.

Car pomnjivo čim razgleda
sve razlike njih ljepote
zatravi ga ona ureda,
i sasvijem mu srce ote.

Nu smućene kroz urese
žalosna joj kaže slika
boles, zaman ka krije se,
kad je teška i velika.

Niz rumeno lice svoje
ona roni suza vire,
a sram časni obtekô je
svijetla obraza čiste lire.

Suze i prami raspršani
ne otimlju njoj ljeposti,
a od oči zrak sunčani
draži siva sred žalosti.

(Dopuna P. Sorkočevića, 13. pjev., 57-84)¹²

No, izuzmemo li opisana ambicioznija epska ostvarenja, na razmeđu stoljeća u rodu epskog u mnogo su većoj mjeri produktivne manje i nezahtjevnije epske vrste: pohvalnice, stihovane basne, poslanice, raznovrsne prigodnice, često šaljive, duhovite ili pak komične i satirične, zatim lirsko-epske kolende, maškerate, raznovrsne makaronske pjesme itd. U poetološkom pogledu strukturirana su ta raznovrsna narativna djela neukrašenim izrazom, naracija je u njima pregledna, priče koje oblikuju su jednostavne, obične, svakodnevnne, što svjedoči da je ideal *il buon gusto*,¹³ kodificiran početkom 18. stoljeća na ovom prostoru kao estetski ideal, još uvijek bio respektiran. Samo se tu i tamo, u ponekom djelu, razabire prisjećanje na barokni ornatus, na artifičijelniji način izražavanja. Djela jednostavna u naraciji i stilu, s temama iz svakodnevice, najčešće prigodna karaktera, djela iz kojih se lijepo može rekonstruirati onodobni društveni život, obilato su u to doba pisali brojni autori. Kao autor hrvatskih, a ne samo latinskih basana, istakao se Đ. Ferić prevevši svoje latinske basne na hrvatski (*Prorečja jezika slovinskoga pričicam istumačena*), potvrđujući tako svoju privrženost prosvjetiteljskom klasicizmu. A kao autore brojnih prigodnih, najčešće šaljivih i komičnih po tonu, epskih i lirsko-epskih sastavaka¹⁴ treba spomenuti Đ. Hidžu koji piše poslanice i raznovrsne prigodnice (npr. *Deši prešljici*), M. Bruerevića koji je napisao brojne poslanice, prigodnice, maskerate, kolende i makaronske pjesme (npr. *Čupe, Spravljenice, Zvezdoznanci*), M. Zlatarića, pisca šaljivih i komičnih prigodnih pjesma i kolenda, koji je osobitu popularnost stekao šaljivom *Tužbom kazamorta*

od *Stravče*, zatim Andriju Paolija, pisca makaronskih berneskih stihova, Pjerka Sorkočevića, Ivu Salatića, kao i pisca koji počinje pisati na samom kraju opisivanog razdoblja — A. Kaznačića, autora brojnih prigodnica, maškerata, narativno-dijaloških ekloga (*Razgovor*) i dijaloških maskerata (*Dubrovačke sluškinje*), koji je u kulturnom pamćenju ostao zapisan kao autor komične poeme *Suze Prdonjine* i komično-šaljivog spjeva *Pad s tovara*.

Takve, hijerarhijski “niže” epske ili epsko-lirske vrste, proširene i popularne u Dubrovniku na razmeđu stoljeća, koje su opjevavale neki događaj iz svakodnevice ili neku osobu poznatu svekolikoj čitalačkoj publici, oslanjale su se na tradiciju komične, šaljive, smiješne, ponekad satirične, a često i parodične naracije u stihu — tradiciju staru već dva stoljeća, na tradiciju smiješnih i britkih, kadikad i opsce-nih Nalješkovićevih i Sasinovih maskerata, na baštinu *Derviša*, *Gorštaka*, *Suza Marunkovih*, *Gleđevićevih* i *Primovićevih* satira i brojnih makaronskih sastavaka, tradiciju koja je bila živa tijekom cijelog 18. stoljeća (npr. u sastavcima kao što su *Vijeće* i *Poklad lastovski*, a koje se pripisuju Franatici Sorkočeviću ili *Tužba kacamorta od Trstenika* Josipa Betondića), a sada je, krajem 18. i u prvim desetljećima 19. stoljeća osobito procvjetala. Bogat korpus djela te vrste pokazuje da su u na razmeđu stoljeća na dubrovačkom kulturnom prostoru poetološke koncepcije o književnom djelu kao veseloj i ničim neopterećenoj igri bile vrlo vitalne i produktivne. Tako, dok su se poetološke norme epa kao visokohijerarhizirana oblika u hrvatskom segmentu književnog korpusa u ovom razdoblju gotovo posve destruirale, te je ep izostao iz generičkog sastava dubrovačke književnosti, poetološke koncepcija poezije kao vesele društvene igre, igre u zatvorenu krugu obrazovanih ljudi, koncepcije o poeziji oslobođenoj svih utilitarnih zadataka, o poeziji kao dokolici i “plاندovanju”, stoljećima njegovane na dubrovačkom kulturnom prostoru, još uvijek su zadržale nešto od svoje stoljetne energije. Shvaćanje književnosti kao igre izraženo u spomenutim pjesničkim djelima oslanjalo se na dugotrajnu tradiciju književnosti opterećene isključivo estetskim funkcijama, na tradiciju visoke zanatske vještine i umijeća dubrovačke književne kulture, posve razvijen izraz, stil, dikciju i, osobito, obrazovanu i kultiviranu publiku, koja je u suvremenim tekstovima morala prepoznavati ne samo svakodnevnicu, nego je — u mnogostrukoj aluzivnosti i raznorodnoj citatnosti suvremenih ostvarenja — prepoznavala i prisjećala se i djela cvjetnih i klasičnih razdoblja svoje kulture. Pa iako te poetološke koncepcije kategoriju prigodnosti nisu razumijevale ni izražavale onako kako je tu kategoriju tumačio Goethe, iako je prigodnost u

navedenim pjesmama shvaćena najčešće mediteranski anegdotalno te izražavana na mnogo običnijoj, čak i banalnijoj i nižoj razini, ipak je ta dubrovačka poezija zadržala blago prisjećanje na visoke estetske dosege dubrovačke renesansne i barokne poezije. Stoga bismo — u skladu s tako omiljenom krilaticom suvremene kritike — mogli zaključiti izjavom da je šaljivo, komično i parodično pjesništvo na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće na dubrovačkom prostoru prvo postmodernističko doba hrvatske književne kulture.

III.

Epika u Slavoniji. Iako političke i društvene prilike u Slavoniji tijekom cijelog 18. pa sve do druge polovice 19. stoljeća nisu pogodovale razvitku kulturnog života,¹⁵ ipak se na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće u slavonskoj regiji razvija relativno intenzivan književni život, osobito u području epike: nastaju u tom razdoblju brojna i raznovrsna narativna djela koja se u strukturi oslanjaju na epske modele raznih poetika i slijede estetička shvaćanja nekih stilskih formacija, odnosno književnih razdoblja. Ono što u korpusu slavonske epike ovoga razdoblja osobito upada u oči jest činjenica da su tradicionalno visokohijerarhizirane epske vrste, osobito ep — za razliku od dubrovačke epike koja je u to isto doba u hrvatskom segmentu korpusa gotovo posve zaboravila na ep kao žanrovski visokohijerarhizirani oblik — u slavonskoj književnoj kulturi zadobili status društveno i estetski vrlo važnog i značajnog književnog oblika. Tako, oslanjajući se na vremenski blisku i relativno značajnu slavonsku epsku tradiciju (A. M. Reljković, V. Došen, A. Kanižlić), te na epsku tradiciju hrvatskoga juga, kao i na neke druge modele epskog stvaralaštva, ponajprije na Kačićevu *Pjesmaricu*, a i poticaje koji su dolazili izvana (njemačka dvorska i pučka epika), nastaje u ovom razdoblju niz raznorodnih stihovanih epskih djela, različite tematike, raznorodnih struktura, te se izgrađuje relativno čvrsta kodifikacija epskih poetoloških normi. Pa iako su ta djela često daleko od klasičnog shvaćanja epa i epskog, njihova brojnost, množina i polifunktionalnost je tolika da se, uvjetno, može reći da ovo razdoblje ima za slavonsku kulturu onakvo značenje kakvo su za dubrovačko-dalmatinsku kulturu imali humanizam i renesansa; drugim riječima, ovo je razdoblje klasično ili zlatno doba slavonske epike, jer je naracija u stihu, uz neka pojedinačna ostvarenja u lirici ili drami, onaj segment stvaralaštva koji je slavonsku književnost uveo u tijekove ambicioznije književne kulture.

U tipologiji narativnih vrsta na prvom mjestu treba spomenuti brojnu povijesno-ratničku epiku, točnije ratnu stihovanu epiku, epske (junačke) pohvalnice i političku epiku,¹⁶ narativna djela u stihu sa suvremenom povijesnom tematikom — sva ta djela obrađuju temu rata za bavarsko nasljedstvo ili temu austrijsko-ruskoturskog rata. Na razmeđu stoljeća od takvih narativnih djela najznačajnija su ova: Josip Pavišević, *Polazjenje na vojsku prusko-bavarsku svitlih krajina Slavonije, Srma i Potisja godine 1778.* (Osijek 1779.); Šimun Štefanac, *Pisma od Ivana Salkovića silnoga viteza i junaka* (Osijek 1781.); Joso Krmpotić, *Katarine II. i Jose II. put u Krim* (Beč 1788.); *Pjesma Crnogorcem i vojvodi Filipu od Vukasović* (Beč 1788.); *Pjesma voevodam austrijskim i rosianskim* (Beč 1789.); Antun Ivanošić, *Pjesma od junačtva viteza Peharnika* (Zagreb 1788.); *Pisma od uzetja turske Gradiške iliti Berbira grada* (Zagreb 1789.); Blaž Bošnjak, *Ispisanje rata turskoga pod Josipom cesarom II.* (Osijek 1792.); Josip Stojanović, *pjesma Od slavne regimente gradiške složena u vrime rata turskoga godine 1788.* (Osijek 1792.). U tim se djelima, ili u obliku kronike, ili u obliku pohvalnice ili pak u obliku političkog manifesta,¹⁷ opjevava suvremena ratna zbilja, a poetološki se ona oslanjaju na raznorodne modele: na dubrovačku baroknu epiku, na Kanižličevu varijantu baroka,¹⁸ na Kačićev epski ciklus, ali isto tako i na klasicističku književnost njegovanu u okružju bečkog dvora i austrijske kulture ili pak na austrijsku trivijalno-pučku književnost stihovanih letaka, proglašava i različitih manifesta koji su kao subkulturni proizvodi kolali ulicama Beča i austrijske monarhije. U svim je tim djelima, kako je rečeno, razvidno prepletanje raznorodnih poetika, te je stilski pluralizam temeljno obilježje naracije u stihu u ovoj vrsti epike. Pritom se često u jednom te istom djelu prepleću elementi čija su epska oblikovna načela rezultat raznorodnih estetičkih programa i različitih, ponekad čak i oprečnih, stilskoformacijskih epoha. Kao primjer može se spomenuti djelo J. Krmpotića *Katarine II. i Jose II. put u Krim* u kojem se elementi folklorne i kačićevske epike (prvenstveno na razini dikcije) prepleću s baroknom topikom koja priziva sjećanje na Gundulićeva *Osmana*, kao i s elementima klasicizma, što se očituje u obilatu ekspaniranju mitološkog aparata.¹⁹ U gotovo svim navedenim epovima ili epilijima, osim izrazito suvremene tematike, upada u oči i vrlo jasno iskazivanje političkih i ideoloških stajališta, pa iako su deklarirani stavovi epskih pripovjedača najčešće u skladu s vladajućom politikom, te se iskazuju kao odanost bečkom dvoru, ipak su oni — u odnosu na suzdržaniju baroknu epiku, na njezine gotovo jedino vjerski

očitovne epske pripovjedače — znak novih, demokratskih vremena, znak da je izražavanje političkih stavova postalo zajedništvom većeg dijela društva.

U slavonskoj epici na razmeđu stoljeća pišu se, međutim, i drugačija narativna djela u stihu. Od djela s drugačijom tematikom i strukturiranih prepletanjem tradicionalnih, često još okamenjenih srednjovjekovnih poetoloških elemenata - osobito u generičkom aspektu — s onima modernijima, prosvjetiteljskima i klasicističkima, treba spomenuti i narativni ciklus u stihovima Emerika Pavića (koji je još šezdesetih godina na latinskom jeziku — kako su to radili i Dubrovčani s djelima koja su smatrali klasičnom nacionalnom baštinom — sažeto parafrazirao i prepjevao prvi dio Kačićeva *Razgovora* u djelu *Descriptio soluta et rytmica regum, banorum caeterorumque heroum slavinorum seu illyricorum*, Budim 1764.) koji nastaje malo prije početka analiziranog razdoblja i u kojem se u desetercima opjevava povijest franjevačkoga reda u Slavoniji pod naslovom *Nadodanje glavni događaja Razgovoru ugodnomu naroda slovinskoga* (Pešta 1768.). To djelo nije samo svjedočanstvo proširenja utjecaja Kačićeve *Pjesmarice*²⁰ i u sjevernu Hrvatsku nego i primjer ustrajne egzistencije žanra stihovane kronike s religioznom tematikom sve do pred sam kraj 18. stoljeća. Žanru stihovane kronike, samo s biblijskom tematikom, pridada i Ivanošićev *Svemogućí neba i zemlje Stvoritelj* (Zagreb 1788.) u kojoj se stilom barokne epike ali i Kačićeve *Pjesmarice* opjevava biblijska priča o Adamu i Evi, a u dodatku se nalaze i prijevodi pokajničkih psalama. Na srednjovjekovne hibridne vrste, ali s epskom dominantom, oslanjaju se i dva djela Josipa Stojanovića: *Tužba duše i tila osuđena* (Budim 1794.) i *Uspomena općenskoga suda* (Budim 1795.), koja je pjesnik opskrbio i nekim suvremenim zadacima — usmjerena su ta djela protiv novih, najviše Voltaireovih ideja.

Postoje u onodobnoj slavonskoj književnosti i neke druge izrazito tradicionalne i konzervativne epske vrste u stihu, oblici koji tematikom, predstavljenim svijetom, a i aksiologijom podsjećaju na srednjovjekovne stihovane legende i živote svetaca. Tako A. Turković na samom kraju stoljeća piše u dvije knjige legendu o rimskom vojvodi Placidu koji se obratio na kršćanstvo: *Život svetoga Eustakije s naukom krstjanskim* (Osijek 1795.) i *Život svetoga Eustakije potlam primitoga krštenja* (Osijek 1795.), nadovezujući se svojim osmeračkim hagiografijama na nešto starijeg slavenskog hagiografa A. J. Knezovića.

Narativno djelo u deseteračkim stihovima A. T. Blagojevića *Pjesnik putnik, nikoji događaji prvo i posli puta Josipa II. u Slavoniju* (Beč 1771.) samo je na prvi pogled ili vanjskim oblikom prigodnica; glavninom sadržaja, po tonu i ak-

siologiji koja se u djelu eksponira to je oštra prosvjetiteljska satira (protiv franjevacu, kmetstva itd. a u ime socijalne reforme društva, u ime suradnje crkve i države itd.) u duhu jozefinizma.²¹

Veća podudarnost sa suvremenom dubrovačkom književnošću uočava se u jednom drugom žanru proširenom u onodobnoj slavonskoj književnosti — to je epska ili epsko-lirska prigodnica, pisana kako latinskim tako i hrvatskim jezikom. Prigodnice vladarima i svjetovnim i duhovnim mogućnicima u duhu klasicizma pišu na razmeđu stoljeća Franjo Sebastijanović (njegove prigodnice izdane su poslije njegove smrti pod naslovom *Poemata, sparsim antea edita, amicae memoriae caussa collecta recusaque*, Budim 1805.), zatim M. P. Katančić, u čijoj su zbirci *Jesenski plodovi* (Zagreb 1791.) upravo prigodnice žanrovski najzastupljenija vrsta i među latinskim i među hrvatskim pjesmama, a u kojima Katančić slavi i hvali ne samo visoke i poznate osobe, nego i svoje učitelje, prijatelje i znance. U hrvatskom segmentu te prigodničarske poezije jasno se očituju Katančićeva poetološka načela o prepletanju elemenata klasicističke poetike s elementima tradiranima iz folklornog pjesništva, po uzoru na specifičnu varijantu mađarskog klasicizma koji je zagovarao takvu poetiku za svoja klasicistička ostvarenja.²² Prigodna je karaktera i Ivanošićevo *Opivanje sličnorično groba J. A. Čolnića* (Zagreb 1786.), manji religiozni spjev, u kojem se elementi klasicističke pohvalnice prepleću s alegorijskom topikom koja pokazuje da je autoru spjeva Kanižlićeva *Sveta Rožalija* bila i uzorom i poticajem.²³ Žanr pohvalnice vrlo je produktivan u slavonskoj regiji i u prvim desetljećima 19. stoljeća (Karlo Pavić, Josip Mihalić i drugi).²⁴

Književne vrste s elementima komike, smiješnog i humora javljaju se i u slavonskoj književnoj kulturi ovoga razdoblja, premda u znatno manjem broju nego na dubrovačkom prostoru, a smijeh, komika i humor koju takva djela proizvode mnogo su jednostavniji, "niži" i banalniji od komike i humora u djelima takve vrste na dubrovačkom prostoru. Isto tako takva djela nastala u slavonskoj regiji nemaju elemenata parodije, te ne vode intertekstualni dijalog s nekim drugim djelima iz regionalne književne tradicije, jer takve tradicije u slavonskoj kulturi naprosto nije ni bilo. Najveću popularnost doživio je *Sličnorični nadpis groba Zvekanovoga* (oko 1784.) Antuna Ivanošića, djelo po obliku najbližije kraćem narativnom spjevu (pjesme su povezane u ciklus), prigodna karaktera, u kojoj je ispričana priča o grešnom i hedonizmu sklonom fratrui koji uspije prevariti i samog vruga, a njegove mane i poroke pripovjedač ne osuđuje, nego se zajedno s njim smije. U ovu grupu tekstova može se ubrojiti i oveća pjesma Adama Filipovića

Tužba grozdja negrišnoga (zajedno s *Razgovorom priprostim*, Osijek 1822.), u kojoj su komični i humoristični elementi u funkciji prosvjećivanja naroda (borba protiv alkoholizma). Izdavač *Satira* i pisac stihovane Reljkovićeve biografije (Osijek 1822.) Adam je Filipović, već na kraju analiziranog razdoblja, napisao i djelo *Razgovor priprosti iliti vrtlar s povrtaljem se razgovara* (Osijek 1822.), stihovani razgovor između vrtlara s raznim povrćem, u kojem se pouka o svakodnevnom životu iznosi na veseo i zabavan način.

Žanrovski sustav epskih djela u stihu koja su nastajala u slavonskoj regiji na razmeđu stoljeća navodi na zaključak da je ta društvena sredina svojom književnom kulturom i njezinim estetskim dosezima bila relativno tradicionalno ustrojena, bez doticaja sa značajnijim tijekovima književne kulture zapadne Europe, te je nje govala raznorodne narativne vrste u stihu, takve vrste koje su proizašle iz različitih estetičkih programa, najviše onih koji su bili obilježeni raznorodnim izvanknjiževnim, pragmatičkim funkcijama. No istodobno, njegujući tako obilato koliko-toliko pretencioznije i ambicioznije narativne vrste u stihu, slavonska je regija upravo u ovom razdoblju nastojala u kratkom razdoblju nadoknaditi nepostojanje višestoljetne književne tradicije te je, raslojavajući u svojim djelima strukturne elemente poetoloških načela raznorodnih duhovnopovijesnih epoha, ubrzanim korakom prevaljivala dugačak put. Razumljivo da su posljedice koje se u takvoj "kulturnoj trci" događaju najuočljivije na razini estetskih dosega navedenih i opisanih djela .

No, na kulturnom se prostoru Slavonije u ovom razdoblju počinje odvijati i proces koji je od ne mala značenja ne samo za ovu regiju, nego i za svekoliku hrvatsku književnu kulturu: počinju se njegovati i izrazito svjetovni prozni žanrovi, čime ova regija dobiva stanovitu prednost pred književnom kulturom dubrovačke regije. Izuzmemo li, naime, osamljeni Gleđev prijevod Loredanove *Dianee* u Dubrovniku, slavonska će književna kultura ovog razdoblja, uz neka prozna ostvarenja u kajkavskoj sredini, prvi put u hrvatskoj književnosti proizvesti i popularizirati svjetovnu prozu s određenim literarnim pretenzijama.

Od prozних ostvarenja na prvom mjestu treba spomenuti Blagojevićev prijevod pripovijetke-romana *Chinki, histoire cochinchinoise* francuskog opata Gabriela Françoisa Coyera (1707-1782.), pripadnika filozofskog pokreta enciklopedista druge generacije, uz opata Condillaca, Helvetiusa, Holbacha, D'Alamberta i druge. U svojoj je pripovijetki *Chinki, histoire cochinchinoise* (London 1768.), težeći u najšire krugove prenijeti sociološke i filozofske misli prosvjetiteljstva, opat Coyer

bez straha napadao izopačenosti svoga vremena, privilegije plemstva, težak položaj seljaka i obrtnika, s naglašeno socijalno-ekonomskom tendencijom i s pozitivnim političkim stavom prema osobi kralja i idejama prosvijećenog apsolutizma. Tako se u pripovijetki u duhu fiziokratizma veliča zemljoradnja, a fabula o nesretnom i nedaćama opterećenom glavnom junaku-težaku rješava se u duhu prosvijećenog apsolutizma — reformama kralja, prosvijećenog monarha koji je jedini gospodar u državi, vrhovni sudac i izvršitelj pravde i pravednosti. A. T. Blagojević preveo je pripovijetku, gotovo mali roman, s naslovom *Khinki, nikoji kokinkinezijanski događaji drugim zemljama hasnoviti* (Beč 1771.), i s dodatkom iza naslova: “Iz francuskoga opata Coyer i nimačkoga prevoda na ilirički jezik preveo”. Njemački je prijevod, kako navodi T. Matić, nastao neposredno prije Blagojevićeva prijevoda u krugu oko bečkog profesora Sonnenfelsa.²⁵

Samo nekoliko citata iz Blagojevićeva prijevoda pokazuje jasno o kakvu je djelu riječ i s kakvim je ideološkim i političkim nakanama to djelo Blagojević, uvjereni pristalica jozefinizma, prevodio: veličanje mudrog, pravednog i prosvijećenog vladara koji postupa po prirodnom zakonu prvi je zadatak ove pripovijetke. No, i ideja jednakosti za sve staleže kao i za građane iste države jasno se deklarira u ovom malom romanu s angažiranim pripovjedačem:

“Sva dobra svima običajna, tako kako morje, rike i sva ona koja u sebi zadržuju, ribarina, lov biše povraćen svima, po zakonu vladalčevomu i naravskomu.

Deržave nisu poznavale drugu gospodu nego kralja, i drugu pravicu nego kraljevsku. Samo se imena od zemlje uzderžavaše, imena koja ne nosiše nikakvu pravicu gospodovanja. Svagdi bi posobitnost, uzdanost i slobodnost vlastita opet biše povraćena kako i prie.

Ne razbiraše se veće, zaterati jednoga zanata; čovik brez izversonosti od onoga koji je izverstan, jedan majstorski sin od sina k'jednomu majstoru; dete gradcko od seljanskoga, inostranoac od domaćege. Oprosti se isti inostrnoac od zakona domaćege; zakon neskladni koji sramoti jednoga naroda uljudnoga. (...). I svaki koji hoti donesti talente i bogastvo u kraljestvo, bi za gradgjana primit.”²⁶

Pripovijetka ima sretan završetak:

Na ovaj način sve priuze krepost; poljsko težacstvo, naukih i tergovine. Kralj uživaše dugo vreme čestitost občensku i blagosova svoga puka; vridan je brojen

biti među velikima Vladalci. I u svemu kraljestvu znalo se je na pamet pripovijdanje žalostno od Khinka."²⁷

Krajem stoljeća tiskano je Reljkovićevo prozno djelo *Nek je svašta iliti sabranje pametnih ričih* (Osijek 1795.), zbirka prevedenih i prerađenih priča i anegdota, s prosvjetiteljski poučnim tumačenjima i poantama, u kojima su glavni junaci najčešće poznati ljudi iz antičke kulture, ali i obični ljudi. Iako je žanrovska provenijencija Reljkovićeovih prozних crtica u srednjovjekovnim primjerima, u žarnu *exempla*, te priče svojom strukturom, fabulama, likovima, zapletima i raspletima, pripovjedačkim stavom "(...) predstavljaju karakteristično pučko poučno kalendarsko štivo koje će postati osobito popularno u hrvatskim kalendarima 19. stoljeća."²⁸

Reljkovićeve basne, koju je prosvjetiteljsku vrstu u Dubrovniku tako postojano njegovao Đ. Ferić — i to ne samo u hrvatskom nego i u latinskom jeziku i, za razliku od Reljkovića, u stihu — također nisu originalne: prijevodi su to Ezopovih, Fedrovih i Pilpajevih basana, ali su ipak dokazom polagana ali sigurna ulaska prozne fabulacije u književnu kulturu onodobne Slavonije.

I neke druge prijevodne prozne vrste nastaju u to doba na slavonskom kulturnom prostoru. Tako je g. 1794. u Osijeku izišlo djelo fra Aleksandra Tomikovića *Život Petra Velikoga, cara Rusije, izpisan od arkimandrije Antonija Katifora*, prijevod talijanskog djela grčkog svećenika istočne crkve Antonija Katifora,²⁹ u kojem se opisuju društvene i političke prilike u Rusiji prije Petrova dolaska na prijestolje i prve godine njegove vladavine. Tu političku biografiju Petra Velikoga preveo je Tomiković — izbjegavajući i uklanjajući sva osjetljiva i nezgodna politička mjesta iz izvornika³⁰ - čitkom i lijepom prozom koja pokazuje visok stupanj prevoditeljeve jezične kulture. Navodim samo jedan citat iz uvodna dijela biografije koji govori o ruskoj klimi i ruskim ljudima:

“Ovu nepodobnost od velike studeni nadoplaćuje njima narav s drugom koristjom. Ovi veliki i duboki snig, koji pade ob zimu, smrznuvši se sjedini i učini put takvi, da se može lasno putovati i prinašati stvari od jednoga mista na drugo, služeći se Moskovi saonicama, koje se s velikm hitrinom od njihovih konjah, malenih, ali jakih, vuku. Ljudi pak obiknuti na zimu, postaju vridni i lasni za podnositi svaki trud i svaki posao. Njihova skladnoćud naravi postaje toliko jaka, da oni mogu izilaziti iz najvruće sobe, na zrak najstudeniji, i da se mogu baciti tako vrući u kakvi mu drago bilo potok, i podniti, da im se liva po glavi najstudenija

voda brez svake škode i bolesti, što više — imade između njih mlogi, koji podnoseći glavobolju, osobito od opijanja, prostru se po zemlji i čine se snigom pokriti, pa posli niku uru ustanu slobodni od svakoga zla i bolesti.”³¹

Djelo ima i predgovor za koji T. Matić kaže: “Ako su misli, što su iznesene u predgovoru, doista Tomikovićeve, a nisu plod tuđih utjecaja, bile bi one karakteristične za poglede hrvatskoga franjevca na pravoslavlje i protestantizam.”³²

Prijevod popularnog povijesnog i biografskog djela o Napoleonu iz pera Požežanina Antuna Nagyja, profesora opće i domaće povijesti u Zagrebačkoj akademiji, pod naslovom *Izpisivanje življenja i čini Napoleona, cara Francuza i kralja od Italije* (Zagreb 1811.), u kojem se oduševljeno i s mnogo poštovanja govori o Napoleonu kao izvanrednu čovjeku, izazvalo je u suvremenoj Hrvatskoj, u kojoj su se “(...) zastave s francuskim carskim orlom vijale od Save do mora i dalje prema jugu sve do Dubrovnika”,³³ veliko zanimanje.

Već na kraju opisivana razdoblja, godine 1813., major brodske graničarske regimente Martin Pustaić s njemačkoga je preveo djelo *Letters to his Son* Philipa Dormera Stanhopea, earla od Chesterfielda, u kojem engleski pisac u obliku pisama daje niz savjeta i pouka za životu svojem sinu. Rukopis Pustaićeva prijevoda s naslovom “Meštria uljudnoga življenja” izdao je poslije prevoditeljeve smrti M. Jajić s naslovom *Indijanski mudroznanač iliti način i viština kako čovik na svitu živiti mora, da Bodu ugoditi, opštini hasnovit, i srećan biti more* (Budim 1825.), s dodatkom Katonovih mudrih izreka. Englesko epistolarno-didaktičko djelo, napisano u duhu engleskog racionalizma i empirizma, koje tumači strategiju društvenog uspjeha i zagovara važnost znanja stečena spoznajom, djelo u kojem se nižu očevi savjeti sinu, ali i drugim adresatima, Martin je Pustaić preveo ne samo na drugi jezik, nego i na drugačiji svjetonazor, na drugačiji kulturni kod: od racionalističkog i empirističkog djela koje zagovara filozofiju samoljublja i cinizma, stvorio je slavonski prevoditelj moralističko djelo u duhu kršćanske etike, a kategoriju uspjeha prekodirao na kršćanske pouke o ljubavi prema drugom, o Bogu kao jedinom dobru na svijetu, o čednosti, “kriposnom naslidovanju” i slično. Međutim, u djelo, podijeljeno po poglavljima prema predmetu o kojem se raspravlja, uveo je Pustaić i paragrafe u kojima se govori o nekim aspektima čovjekova bića o kojima se do tada nije govorilo ni raspravljalo u hrvatskoj književnosti: govori on tako o “zadovoljnosti”, o “razložnosti”, o ufanju i strahu, o veselju i žalosti, ljutini, “požalenju” i slično, svjedočeći da je i u slavonsku kulturu prodrlo novo razumijevanje čovjekova bića. Osim toga u djelu se raspravlja i o

nekim bitnim pitanjima društvenog i političkog života — o obitelji, gospodarima i slugama, o pravici i pravednosti, o vladaru i “podložnicima” itd., s mnogo širine i u duhu prosvijećena apsolutizma. *Indianski mudroznamac* preveden je razumljivom, tečnom i lijepom retorički ukrašenom prozom. Citat koji govori o vladaru lijep je primjer je Pustaićeva proznog izraza i visoka stila:

*“Ti nadareni od Boga! koga su ljudi tebi prilični jednoskupno na visoko stanje podigli, i za Vladaoca sverhu sebe istih postavili, promisli velikoću tvoga zaloga, i većma se brini za izversnost, i ufanje njihovo, nego za poštenje, i visinu tvoga pristolja.”*³⁴

Iako opisani samo kratko, navedeni primjeri pokazuju da se u onodobnoj slavonskoj književnoj kulturi proširila prozna književnost, zaposjela raznovrsne žanrove, preuzela razne i književne i izvanknjiževne funkcije, izražavajući mnoge suvremene, napredne i demokratske ideje. To se širenje proze, vjerojatno, može objasniti činjenicom što slavonsku književnost nije sputavala normiranost stihom kao jedinim mogućim oblikom umjetničkog izraza, za razliku od književnosti dubrovačke regije u kojoj je višestoljetna kodificiranost stiha kao jedinog oblika umjetničkog izraza priječila prozi intenzivniji ulazak u književni život. Prozni je izraz u slavonskoj književnosti, osobito poslije polemike oko *Satira*, postao uobičajenim i legitimnim sredstvom iznošenja raznovrsnih ideja, ideologema, političkih stavova, kao i oblikom književnih polemika i ratova. Tako će, na primjer, u proznom uvodu svojega *Svemogućeg neba i zemlje Stvoritelja* Antun Ivanošić napadati moderne suvremene ideje, osobito ateizam, kao što će A. T. Blagojević, prevodeći pod naslovom *Predika od jedinstva u krstjanstvu* propovijed Antuna Ružičke, izrečenu g. 1773. pred caricom u dvorskoj kapeli o temi jedinstva crkava, nedvojbeno deklarirati svoje pristajanje uz liberalne ideje bečke jozefinske sredine.³⁵

Tako, nesputana tradicionalnim poetološkim kodifikacijama, bez jake i ograničavajuće književne tradicije, a sudjelujući već pola stoljeća u kulturnom životu, slavonska je književna kultura upravo na kraju 18. i u počecima 19. stoljeća spremno prihvaćala nove ideje koje su s prosvjetiteljstvom dolazile u naše krajeve, kao i nove književne oblike, žanrove i vrste. Osim toga, u slavonskoj je kulturi nepostojanje stroge poetološke i žanrovske normiranosti omogućilo stvaranje književnih djela u kojima se — kao nikad do tada i gotovo nikad poslije toga u hrvatskoj književnoj kulturi — prepleću elementi estetičkih programa različitih književnopovijesnih i stilskih formacija: tako se u jednom te istom djelu

najrafiniranija barokna figura kao i brojni motivi iz mitologije, klasicističke provenijencije, prepleću s jednostavnom dikcijom narodne pjesme ili Kačićeve *Pjesmarice*, a djela koja teže višim estetskim dosezima supostoje s onima koja pripadaju nižim, banalnijim, trivijalnijim oblicima književnosti. Stoga se na kraju može zaključiti da je slavonska kulturna regija upravo u ovom razdoblju književnim ostvarenjima pripremila tlo na kojem će se uskoro oblikovati nove i modernije koncepcije književne kulture, ponajprije one o nepoštivanju kanona roda i vrste kao i one o nepostojanju hijerarhije književnih žanrova. A sociološka uloga koju je onodobna slavonska književnost — u čijem se korpusu nalaze djela za koja je teško reći jesu li visoka ili niska, umjetnička ili pučka, pripadaju li ona ozbiljnoj ili trivijalnoj književnosti — odigrala u hrvatskoj kulturi zacijelo nije nevažna, osobito to nije ako se mjeri činjenicom širenja čitalačke publike i stupnjem demokratičnosti koji je svojim temama, fabulama i idejama unijela u društveni i kulturni život.

IV.

Epika u kajkavskoj književnosti. U epici se na kraju 18. i u početku 19. stoljeća u kajkavskoj kulturnoj sredini njeguju još uvijek tradicionalni epski oblici, uglavnom naslijeđeni od one varijante baroka koja je artifičijelni ornatus rabila u oblikovanju narativnih struktura konzervativnog, najčešće medievalnog vrstovnog sastava, pa u tom razdoblju još uvijek postoje i “(...) oblici književne prakse zaposleni opipljivim izvanestetičkim funkcijama, posebno onima vezanima uz vjerski život.”³⁶

Od takvih djela u korpusu kajkavske narativne književnosti u stihu istaknu to mjesto zauzima *Nebeski pastir pogubljen u ovcu išče* (Optuj 1795.) Grgura Kapucina,³⁷ dvanaesteraka alegorijsko-biblijska parabola o dobrom pastiru, u kojoj se na jednostavan način, razumljiv i djetetu, prepričava priča o nebeskom pastiru — Kristu, bez epizoda i digresija i bez iznošenja rafiniranih teoloških problema, karakterističnih npr. za barokne poeme. To narativno djelo žanrovski se može odrediti kao biblijsko-alegorijski epilij, a po tematici, strukturi, stilu i stihu nastavlja se — u određenoj mjeri — na kajkavsku nabožno-vjersku baroknu književnost, na djela kao što je, na primjer, *Zvončac iliti premišljanje zverhu četirih posljednjih stvari človeka* Matijaša Magdalenića. I drugo Kapucinovo djelo — *Horvatska od Kristuševoga narođenja vitija* (Zagreb 1800.) — pripada ovoj grupi djela:

stihovana je to kronika najvažnijih dijelova Staroga i Novoga zavjeta, s elementima drame, koja se po vrstovnim karakteristikama oslanja na oblike medievalne provenijencije, osobito na stihovane biblijske kronike i prenja, na tradiciju koja je bila neobično živa u 17. i 18. stoljeću u kajkavskoj baroknoj kulturi (npr. u djelima G. Jurjevića i M. Magdalenića). I neki drugi kajkavski pisci ovoga razdoblja stvaraju raznorodna poučno-nabožna djela alegorijska po smislu.

I neke druge religiozne-poučne prozne vrste — njegovane cijelo 17. i 18. stoljeće u kajkavskoj sredini — produktivne su još i u ovom razdoblju. Tako je neobično bogata bila propovjednička književnost, koja se oslanjala na bogatu tradiciju kajkavske propovjedne književnosti. Od djela takve vrste u ovom su razdoblju najznačajnije propovijedi Ivana Muliha, pod naslovom *Prodeštva kratka i gotova za vse letne dobe nedelje....* (u dva sveska, Zagreb 1782. i 1784.), nedvojbeno svjedočanstvo tradiranja starije kajkavske barokne propovijedi: pisane su te propovijedi bogatim baroknim stilom, te bi se doimale “bezvremeno” da na vrijeme njihova postanka ne upućuje poneka aktualna satirična oštrica, npr. na “Bogo-Neverce” Voltairea i Rousseaua. Nisu zanemarene u onodobnoj kajkavskoj sredini ni drugi oblici strukturirani na medievalnim vrstovnim načelima, a po izrazu i stilu barokni: tako npr. u popularnom djelu P. Berkea *Kinč osebujni slavnoga Orsaga Horvackoga živi još uvijek proširen i rado čitan žanr Marijinih čudesa*.³⁸

No, na kraju 18. i u početku 19. stoljeća počinju se na prostoru sjeverozapadne kajkavske Hrvatske oblikovati i narativna djela u stihu posve svjetovnoga karaktera, s naglašenim prosvjetiteljskim koncepcijama, slična djelima koja u istom razdoblju nastaju u Slavoniji. Tako je, na primjer, očigledna paralela između slavonske ratničke epike i “epa u nastavcima” *Nestrančno vezdašnjega tabora ispisivanje* Grgura Kapucina, u kojem se opisuje suvremeni austrijsko-rusko-turski rat. Kapucinovo je djelo, oblikovano i kao ep i kao stihovana kronika, izlazilo tri godine zaredom, 1789., 1790. i 1791., na kraju svake ratne godine, a podatke je autor crpio iz bečkih dvorskih novina *Hofbericht*.³⁹ Zbog načina pojavljivanja u javnosti kao i zbog težnje da vjerno i istinito izvješćuje o događajima rata, djelo se smatra začetkom hrvatskih novina, odnosno svojevrsnim godišnjakom. Nekim žanrovskim karakteristikama — u stihovanu naraciju i kroničko izvješćivanje upletena su brojna nadgroblja, dijaloške pjesme, fiktionalni likovi kao što je vila itd. — a isto tako i osobinama stila — jednostavna, neukrašena naracija koja iznosi činjenice i podatke prepleće se s dijelovima oblikovanim kompliciranijim baroknim izrazom — *Nestrančno ispisivanje* nalikuje na ratničku epiku slavonskih pisaca istoga razdoblja, npr. na

Krmpotičev *Katarine II. i Jose II. put u Krim*, a književna je historiografija otkrila i nasljedovanje Vitezovićeve *Odiljenja sigetskog i Senjčice*.⁴⁰

Stanovite podudarnosti kajkavske s dubrovačkom i slavonskom kulturnom regijom postoje u ovom razdoblju i u žanru prigodnih i pohvalnih pjesama epske ili lirsko-epske strukture kao i u žanru retoričke pohvalničke proze, s različitim sadržajima — od veličanja uglednika pa do aktualnih političkih tema. Spomenimo npr. Kapucinove prigodnice (npr. *laudatio funebris* u povodu smrti Marije Terezije g. 1780., pisana kajkavskom bogato ukrašenom baroknom prozom), hrvatske ili latinske stihovane prigodnice T. Brezovačkog,⁴¹ kajkavske prigodnice Matije Tomičića ili pak hrvatske i latinske prigodne pjesme Tomaša Mikloušića, mahom narativno oblikovana djela koja imaju niz podudarnosti s pohvalnicama i prigodnicama Franje Sebastijanovića, Josipa Stjepana Reljkovića, M. P. Katančića, a i s književnim tekstovima istovjetna oblika suvremenih dubrovačkih pisaca, pa, bez obzira na to pisane one hrvatski ili latinski, svjedoče o jednakomjernoj proširenosti tih eminentno klasicističkih vrsta u svim krajevima Hrvatske. A činjenica da npr. i M. P. Katančić i M. Tomičić⁴² i T. Brezovački svoje prigodne pjesme oblikuju i pod utjecajem Kačićeva stila i stiha, svjedočanstvo je prihvaćanja istovrsnih utjecaja i poticaja na oba hrvatska kulturna prostora.

No, književnopovijesno je za ovo razdoblje kajkavske književnosti zanimljivija činjenica što se upravo sada pojavljuju — kao i u slavonskoj onodobnoj književnosti — i prozna djela izrazito sekularna karaktera. Od takvih proznih narativnih djela značajan je, ponajprije književno-društveno, prijevod jedne od brojnih robinzonijada iz pera Antuna Vranića pod naslovom *Mlajši Robinzon iliti jedna kruto povoljna i hasnovita pripovest za decu od J. H. Kampe* (Zagreb 1796.). Prijevod njemačke, didaktizirane verzije J. H. Kampea Defoeove pripovijetke ili dječjeg romana označava otvaranje relativno konzervativne i tradicionalne kajkavske književnosti jednom posve novom proznom žanru, kao i novoj čitalačkoj publici — djeci i mladeži. Vranić u predgovoru o namjeni svoje proze kaže:

*“Istina je cilj i konec njejn ne drugi, kak decu podvučati; serdca i želju njihovu z vugodnem mišlenj-raztrešenjem na navuke podignuti, i z ovemi mladost njihovu na jeden kakti nezplaziv način sprijateliti. Ali i verstne dobe ljudi, morebiti isti otci i matere, deci ovu knjigu čtejući namerili se budu na mesta, vu kojeh vno go drugačiji način, kako oni imaju, z decum baratati, z pazili, ter tak svoju vu odhranjenju i podvučanju detinskom preodvišnu naglost popravili budeju.”*⁴³

Prevoditelj A. Vranić u hrvatskoj se robinzonijadi dosta vjerno drži njemačkog izvornika, koji je, međutim, u odnosu na pripovjednu strukturu originalnog *Robinsona Crusoea* posve izmijenjen. Tako je i u hrvatskoj verziji pripovjedačka situacija u odnosu na izvornik posve nova: priču pripovijeda otac djece, Jankici, Petrici, Tončeku, Jožeku i Juliki, te je djelo strukturirano kao niz pitanja i odgovora između oca i djece o pojedinim segmentima poznate priče o Robinzonu, izdaleka podsjećajući na srednjovjekovnu literaturu pitanja i odgovora. Ponekad je i razgovor između Robinsona i Petke grafički predodčen kao dramski dijalog. Zanimljivo je da je i u hrvatskom prijevodu prostor divljine suprotstavljen njemačkom postoru, konkretno Hamburgu; naš prevoditelj nije, dakle, tekst lokalizirao. Inače, kroz cijelu se pripovijetku-roman provlači europocentrična ideja: Europa je prostor blagostanja i sreće za sve ljude, za razliku od egzotične divlje prirode, neprijateljski raspoložene prema čovjeku.

Kao pripovijetka-roman može se odrediti i djelo Jakoba Lovrenčića *Adolf iliti kakvi su ljudi* (1833.), djelo koje je po socijalnim idejama koje se u njemu iznose — narod će, a ne gospoda pomladiti hrvatsko društvo — znak novih, demokratskih vremena, vremena koja navješćuju ideološki program hrvatskog narodnog preporoda.

Od ambicioznijih i značajnijih prijevodnih djela važno je spomenuti i — već uoči samog preporoda — Krizmanićev prijevod Miltonova *Izgubljenog raja*; iako Krizmanić prevodi u prozi, ipak je taj prijevod važno svjedočanstvo pokušaja prenošenja novije i modernije epske strukture u hrvatsku književnu kulturu.

Kao i u dubrovačkoj i slavonskoj kulturnoj sredini, ni u kajkavskoj književnosti ne nedostaje u ovom razdoblju smisla za šalu, smijeh i duhovitost. Tako Jakob Lovrenčić stvara — već uoči preporoda — djelo koje po smiješnim, komičnim i humorističkim elementima podsjeća na slična djela dubrovačke i slavonske regije. To djelo, s naslovom *Čini i življenje Petrice Kerempuha* (1834.) i s likom Petrice Kerempuha kao čvrstom fabularnom okosnicom djela, kajkavska je varijanta Tilla Eulenspiegela, koji mu je djelomice bio i uzorom, kao što mu je uzorom bio i lik Matijaša grabancijaša iz istoimene komedije T. Brezovačkog.⁴⁴ Stvarajući Petricu Kerempuha, Lovrenčić je ostvario kajkavsku sliku i priliku Đurđevićeva Marunka i Ivanošićeva Zvekana, zagorski prototip duhovitog i komičnog junaka “potepuha”, s emblematičnim obilježjima hrvatskog duha i kajkavskog humora.

Od drugih manje ambicioznih proznih žanrova u kajkavskoj su sredini u to doba nastajali i brojni pučki kalendari, s raznovrsnim štivom za zabavu i

prosvjećivanje (npr. Lovrenčićev varaždinski kalendar). Popularni su i zbornici poučnih i moralnih pripovijedaka, npr. Lovrenčićeva *Kratka dobre držanj pripovedanja* (1824.) i *Kratka deset zapovedih božjih pripovedanja* (1825.), kao i Mikloušičeva “narodna enciklopedija” *Izbor dugovanj vsakoverstneh za hasen i razveselenje službečeh* (Zagreb 1821.), djelo koje sadržava “sve i svašta: poviest slavenskih naroda, a osobito hrvatskoga, pa kraljeva ‘slovenskih’ od god. 547; ‘od slovarnic, piscev i knjig Orsaga Horvatskoga’; članke o gospodarstvu i liečničke savjete — najzad posebni zabavni odsjek s poslovicama, prirječicama, popievkama i kojekakvim sitnicama.”⁴⁵

Ovaj prikaz epike u kajkavskoj regiji na prijelazu stoljeća svjedoči da se i ovaj prostor hrvatske književne kulture u to doba počeo otvarati novim književnim vrstama, osobito proznim, odričući se pomalo svojih tradicionalnih konzervativnih vrsta mahom religiozno-nabožnog karktera, te da je u ovom razdoblju i u kajkavskoj kulturnoj regiji započeo proces konačne sekularizacije književnosti kao i proces demokratizacije književne komunikacije.

V.

Epika u Dalmaciji. U epskom je stvaralaštvu, kao u ostalom i u drugim književnim rodovima, na razmeđu 18. i 19. stoljeća dalmatinska književna kultura siromašnija od drugih hrvatskih regija, siromašnija je po epskim vrstama, a po estetičkim i poetološkim programima zastupljenima u naraciji u stihu jednoličnija i monotonija.

Međutim, to ne znači da u ovoj regiji na razmeđu stoljeća ne nastaje relativno velik broj narativnih djela u stihu, po generičkim obilježjima mahom prigodnica različita sadržaja, u kojima se najčešće javlja deseterac, ali tu i tamo i drugačiji stihovi. Samo jednom dijelu tog epskog korpusa pouzdano su utvrđeni autori, za jedan dio korpusa autori se samo pretpostavljaju, dok su neke pjesme adespote. A kako su takve pjesme sačuvane u različitim kasnijim prijepisima, te se nalaze u raznim zbirkama pomiješane i s pravim narodnim pjesmama, a kako su i one same po tonu, stilu, stihu i dikciji bliske folklornom stvaralaštvu, vrlo je teško odrediti što od takva stvaralaštva treba ubrojiti u “visoku”, umjetničku književnost, a što u anonimnu pučku ili pak usmenu narodnu. Stoga je o autorskom stvaralaštvu na razmeđu stoljeća u ovoj regiji teže pouzdano i precizno govoriti, slično kao što je to problem i s mnogim kajkavskim pjesmaricama. Kao primjeri takvih zbirki mogu

se navesti npr. *zaostroška zbirka*, sastavljena od pjesama koje govore o makarskim ljudima, svjetovnog i duhovnoga zvanja i događajima javnog i privatnog značenja, pisanih u osmercima i dvanaesticima, ili pak *makarska zbirka* ili tri *Alačevićeve zbirke*.⁴⁶ Sve mahom prigodne pjesme koje sadrže te zbirke opjevavaju razne suvremene događaje, pučke su po tonu, jednostavne u eksponiranju fabule, te se teško mogu uvrstiti u književna ostvarenja s naglašenijim estetskim dosezima, razlikujući se tako od prigodnica u ostalim područjima hrvatske književnosti po nepostojanju onih elemenata književne strukture koji bi upućivali na neke zahtjevnije estetičke programe ili utjecaje nekih viših i poetološki ambicioznijih ostvarenja, osobito onih kasnobaroknih ili klasicističkih. Razlog je tome taj što je jedini književni utjecaj koji se u relativno bogatoj produkciji naracije u stihu na kraju 18. i u počecima 19. stoljeća u ovoj kulturnoj regiji može pouzdano potvrditi onaj A. Kačića Miošića i njegova *Razgovora ugodnoga*. “Među svim fratrima u Dalmaciji starac Milovan najviše je utjecao na svoje zemljake, bilo da su rođeni u Makarskom primorju, bilo da su rođeni drugdje, ali su u njemu neko doba boravili. Neposredno ili posredno, preko makarskoprimorskih fratara, Kačića su imitirali i svjetovni svećenici, pa i svjetovnjaci i seljaci. Njihove pjesme nisu jednakoga stupnja ni ljepotom ni imitiranjem pjesničkog učitelja. Ali u tim pjesničkim imitacijama nalazimo svjedočanstvo o različitim društvenim pojavama u Mak. primorju na prijelazu iz XVIII u XIX st.; i kao takve pjesme Kačićevih imitatora koristan su prilog za poznavanje makarske prošlosti i hrv. kulture, posebno književne.”⁴⁷ Utjecaji koji bi govorili o prihvaćanju nekih viših estetičkih programa vrlo su rijetki.

Epski pjesnici koji stvaraju na razmeđu 18. i 19. stoljeća, a koji su ostali kolikotoliko poznati, nisu brojni. Kronološki je na prvom mjestu fra Josip Radman, možebitni autor nekih prigodnih pjesama iz *zaostroške zbirke*; zatim fra Frane Radman, autor hagiografske pjesme *Život sv. Jurja*, koja je u kratkom razdoblju objavljena tri puta (Mleci 1762., 1769. i 1772.) a razlozi su njezine popularnosti “humana stvarnost, dirljivost situacija i pokretni ritam Kačićeve ‘Pisme od kralja Vladimira’ (...).”⁴⁸ On je, najvjerojatnije i autor narativnih pjesama *Pisma od Makarana* i *Pisma od konkursa* u kojima se opjevavaju dva suvremena događaja, u prvoj regata između Makarana i Splićana, a u drugoj diskusija koja se vodila među franjevcima Makarskog primorja. Pripisuju mu se i neke pomalo šaljive, duhovite ili satirične prigodnice, npr. pjesma o ženidbi Ante Burmazovića s Katom iz Vrgorca, nadstojnicom picokara, zatim osmeračka karnevalska svatovska pjesma podrugljiva tona *Pisma od Karabatlaka*, kao i komično-ironična osmeračka *Tužba*

Šimuna Galića, u kojoj se pripovijeda o lovcu kojega lovačka strast vodi do uništenja.⁴⁹ Ove pjesme, bez obzira na to jesu li pouzdano fra Frane Radmana ili nekog nepoznatog autora, navode na misao da A. Kačić Miošić nije bio jedini uzor i poticaj stvaralaštvu u dalmatinskoj regiji, nego da su i šaljive, komične, duhovite i ironične dubrovačke prigodnice — kolende, svatovske i karnevalske pjesme — izvršile određeni utjecaj i na ovom prostoru, što je, uostalom, logično i razumljivo s obzirom na geografsku povezanost obiju regija. I dvije pjesme o štetnosti duhana i burmuta, u kojima se s higijenskog i moralnog aspekta napadaju pušači i ‘burmutaši’ (*Pisma od duhandžija* i *Pisma od burmutaša*), a koje se također pripisuju Frani Radmanu, kao i neke prigodne rugalice, invektive, ili stihovane rasprave o ženama govore bi u prilog tezi da je utjecaj svakovrsnih dubrovačkih prigodnica s temama iz svakodnevnog života prodrio i u ovu hrvatsku regiju te konkurirao ozbiljnijim brojnim političkim pjesmama kačićevske inspiracije. O utjecaju dubrovačkih pjesnika, ali i utjecaju moralističkog duhovnog pjesništva, osobito himni i sekvencija, svjedoči i preko dvije tisuće osmeračkih stihova, složenih u tercine, što ih je Frane Radman sastavio kao odgovor na shvaćanja nekog Papilija Španjolca da žene i nepokrivene glave smiju biti prisutne u crkvi.⁵⁰ Fra Frani Radmanu pripisuje se i deseteračka *Pisma od gospode splitske*, u kojoj je tema odnosa gospodskog i seljačkog staleža poprimila crte socijalnog revolta u ime potlačenih, kao i *Pisma od Staniše Sočivice*, inspirirana Sočivičinom biografijom u knjizi Ivana Lovrića.⁵¹

Fra Ivan Akčić-Jurišić, autor oveće (812 stihova) deseteračke *Pisme učinjene od D. Ivana Akčića svrhu Kambelovića i Glavaša* u kojoj se opjevava težak sukob između kolunela Kambelovića, “(...) zulumčara imotskog naroda i Glavaša, branitelja narodnih ugnjetavanih interesa (...)”,⁵² nije bio samo nasljedovatelj Kačićeve poetike, nego isto tako i poznavatelj dubrovačke barokne književnosti, što se jasno razabire iz njegove prijevodne duhovne pjesme *Knjiga martelijanska (...)*.⁵³ Zanimljivu prigodnu deseteračku pjesmu o trkanju makarske alke u XVIII. stoljeću G. Bujas je sklon pripisati istom autoru.⁵⁴

Fra Paškal Jukić, po svemu sudeći vrlo obrazovan,⁵⁵ autor je duhovne zbirke *Razlike svete pjesme*, u kojoj se nalaze božićne pjesme,⁵⁶ zatim nekih drugih duhovnih pjesama, npr. Gospinih plačeva, kao i pjesama svjetovna sadržaja, od kojih su najzanimljivije one (pet pjesama) koje opjevavaju vitešku borbu kapetana Mirkovića i njegovih mornara protiv Francuza, a koje uvelike podsjećaju na Kačićeve pjesme, osobito one o Jurju Kastriotiću Skenderbegu.⁵⁷

Neobično je zanimljiv pisac dalmatinske regije fra Andrija Dorotić, i to najviše po svojim antimletačkim, antifrancuskim i proaustrijskim političkim stavovima. Njegova deseteračka poezija, koja nastaje u teškim i burnim političkim vremenima, u kojima je on aktivno sudjelovao,⁵⁸ nije, međutim, samo svjedočanstvo Kačićeva snažnog utjecaja na stihotvorstvo dalmatinske regije u drugoj polovici 18. i prvoj polovici 19. stoljeća, nego je i dokaz kako je kačićevska poetika mogla poslužiti i drugačijim vrstovnim sastavcima od onih samo povijesnih ili kroničko-prigodnih. Dorotićevo djelo s naslovom *Kratko iskazanje jednoga događaja, u komu se naša godine 1813. redovnik f. Andrija Dorotić* (Beč 1815.) nije, naime, stihovana kronika, nego politička autobiografija, pisana u *ja-obliku*, autobiografija u kojoj se burni suvremeni politički događaji zrcale u piščevoj svijesti, te se eksponiraju više kao lirski oblikovana subjektivna stanja, nego kao objektivno i na epski način izneseni narativni sadržaji. Monološka i dijaloška struktura pjesme (pjesnik, Humberg, austrijski poslanik u Mlecima koji je zagovarao združenje Dalmacije s Hrvatskom, i car Franjo I. govornici su u Dorotićevoj pjesmi), angažirani politički stavovi, uz lirske tonove, čine Dorotićevo autobiografsko djelo i žanrovski i poetološki zanimljivim književnim ostvarenjem u ovom razdoblju u Dalmaciji. Druga Dorotićeva djela i temama i strukturom podudaraju se s onodobnim stvaralaštvom Kačićevih imitatora u Dalmaciji,⁵⁹ među kojima na kraju treba spomenuti i Antu Alačevića i njegovu ‘ustaničku poeziju’, pjesme u kojima je ovaj marljivi sabirač hrvatske narodne poezije pjevao u Kačićevu duhu, tonu i stihu o suvremenoj političkoj zbilji — o težini i strahotama francuske okupacije u Makarskom primorju, o narodnom otporu i pobunama protiv Francuza, o francuskim odmazdama i slično.⁶⁰

Kratak prikaz epskog stvaralaštva krajem 18. i u počecima 19. stoljeća u dalmatinskoj regiji svjedoči da je naracija u stihu na ovom prostoru bila relativno jednostavna, prigodna, s političkim, moralno-društvenim ili nabožno-poučnim sadržajima, plošna u fabulaciji i oblikovanju narativnih struktura, linearna po komponiranju epske građe, rijetko sklona opisu ili bilo kakvu ukrašavanju teksta. Ta epska produkcija nastajala je bez ikakve razvijenije i artikuliranije ideje o književnom izrazu, o književnosti kao umjetnosti, te je uglavnom ostala zatvorena u poetičke i retoričke stereotipe koji su teško na svojim leđima mogli iznijeti neku moderniju viziju ili shvaćanje literature. To je gotovo u pravom smislu riječi pučka literatura, koja nije akceptirala gotovo ni jednu artistski profiliraniju ideju oblikovanja književnog teksta. No, ipak na poetološke stavove ove regije nije —

barem u jednom dijelu epskog korpusa — utjecao samo kačićevski prosvjetiteljski i kroničko-povijesni model oblikovanja teksta, nego se tu i tamo, osobito u šaljivim, komičnim, duhovitim i satiričnim sastavcima mogu detektirati i utjecaji suvremene dubrovačke prigodno-anegdotalne poezije. A Dorotičeva, iako na kačićevski način stihovana autobiografija i svojim “ja” tonom, i svojim lirskim segmentima, a ponajviše svojim žanrovskim oblikom svjedoči da su u ovu regiju prodirale i neke malo zahtjevnije estetičke ideje o oblikovanju književnog teksta.

Od proznih djela ovoga razdoblja vrijedno je spomena tek jedno: to je Lovrićevo talijansko djelo, nastalo kao svojevrsni komentar Fortisovu putopisu *Viaggio in Dalmazia* (1774.): *Osservazioni sopra diversi pezzi del Viaggio in Dalmazia del s. abate Alberto Fortis* (1776.), sastavljeno, u vrstovnom pogledu, od putopisa “O tijeku Cetine”, etnološke rasprave “O običajima Morlaka” i biografije u pjesmi opjevanog hajdučkog harambaše Stanka Sočivice. Lovrićeve *Napomene*, zadojene domoljubljem, veličajući nacionalnu kulturu i hrvatski jezik, po svjetonazoru koji zagovaraju pripadaju neprijeporno prosvjetiteljskim i demokratskim djelima kakva su tijekom 18. stoljeća nastajala u zapadnoj Europi. Tako se u djelu napadaju predrasude, zaostali običaji i praznovjerje, a u ime istine i razuma. Težeći prosvijetliti narod, Lovrić satirično i jetko ocrtava neuke i zaostale katoličke franjevce i pravoslavne kaluđere, što svjedoči da se i na jugu Hrvatske — kao i na prostoru Slavonije — pojavljivalo i sazrijevalo mišljenje da svećenički stalež nije nedodiriv, te da je, uz stranu birokraciju, velikim dijelom odgovoran za seljačku neprosvijećenost.

* * *

Gledano u cjelini, epsko je stvaralaštvo u hrvatskoj književnosti na razmeđu stoljeća žanrovski razvedeno, a po stilovima koji su u njemu zastupljeni pluralističko. Istodobno, u tom razdoblju iz hrvatske književne kulture gotovo posve nestaju klasični oblici povijesnog i religioznog epa, visokohijerarhizirani žanrovi opterećeni znatnim i važnim izvanknjiževnim funkcijama, kompleksne i po strogim poetološkim normama oblikovane strukture, rođeni na hrvatskom prostoru Marulićevom *Juditom* i Krnarutićevim *Vazetjem Sigeta grada*, žanrovi koji su tijekom 17. i u prvoj polovici 18. stoljeća zauzimali dominantno mjesto u književnoj kulturi na prostorima dubrovačke i dalmatinske regije. S druge strane, upravo na razmeđu 18. i 19. stoljeća počinje se u hrvatskoj kulturi, kasneći uvelike za zapadnom Europom, oblikovati epika u prozi. Prozna naracija na hrvatskom

jeziku, i to kako fikcionalna tako i nefikcionalna, upravo, naime, u ovom razdoblju u nekim područjima hrvatskih zemalja — ponajprije u slavonskoj i kajkavskoj sredini — počinje živjeti usporedo s epikom u stihu, ponekad joj čak i pomalo konkurirajući. Iako je ta proza, osobito ona fikcionalna, u svojim počecima češće prijevodna nego originalna i iako nije ostvarila veliku romanesknu formu, ipak je njezina pojava znak dubokih i snažnih poetoloških mijena na našem kulturnom prostoru, mijena koje su uspjele pokolebati višestoljetnu književnoestetičku vjeru u stih kao jedini legitimni oblik “lijepe književnosti”, kao što je i znak onih društvenih mijena koje su u ovom razdoblju počele mijenjati strukturu hrvatske čitalačke publike.

Sve navedeno pokazuje da je epika na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće u hrvatskoj književnosti, iako relativno oskudna i po estetskim dosezima skromna — ali ne u onoj mjeri u kojoj se to iznosi u književnoj historiografiji⁶¹ — u nekim područjima hrvatskih zemalja pokazivala stanovite znakove otvorenosti prema novim idejnim, kulturnim pa i književnim strujanjima iz Europe. O tome svjedoče ambicioznija epska djela u stihu koja opjevavaju suvremene političke i ratne događaje, zatim raznovrsni prozni žanrovi, kao i onodobna šaljiva, komična, duhovita i ironično-satirična stihom ili prozom pisana djela, koja svjedoče da razumijevanje književnosti kao vesele i ničim neopterećene igre ni u ovom razdoblju hrvatske književne kulture nije bilo zaboravljeno ni ostalo bez traga.

BILJEŠKE

¹ F. Šišić o tome kaže: “Budimsko-požunski Sabor pokazao je prije svega da su Hrvati zavisni od mađarske saborske većine u takozvanim zajedničkim poslovima. Ali kudikamo važniji bijahu zakonski članci LVIII i LIX, kojih dalekosežne posljedice bez sumnje tadašnji hrvatski staleži nisu još mogli dokučiti (...). Skora će budućnost pokazati da je njima bio zadan osobito težak udarac samostalnosti Hrvatske kao posebne kraljevine, i to zato što je po shvaćanju Mađara ubrzo nestalo ravnopravnosti između Ugarske i Hrvatske; Hrvatska se počela malo-pomalo u službenoj praksi i u političkom životu shvaćati kao sastavni dio Ugarske.” (F. Šišić, Pregled povijesti hrvatskoga naroda, Zagreb 1975., str. 386-387.)

² Rat je završen mirom sklopljenim 18. IV. 1797. u Leobenu između kralja Franje i generala Napoleona Bonaparte kojim je Austrija dobila u zamjenu za Lombardiju među ostalim zemljama još i Istru, Dalmaciju, Kvarnersko otočje i Boku Kotorsku. (Usp. o tome Šišić, nav. djelo, str. 388. i dalje.)

³ F. Šišić, nav. djelo, str. 401.

⁴ Usp. o tome: M. Deanović, »Odrzi talijanske akademije 'degl' Arcadi' preko Jadrana«, u *Rad JAZU*, knj. 248., Zagreb 1933; str. 1-98; knj. 250., Zagreb 1935., str. 1-125. Deanović navodi da je još u drugoj polovini XVIII. stoljeća Miho Antun Sorkočević u svojoj kući osnovao neku akademiju u kojoj su se okupljali dubrovački književnici i čitali svoje stihove i sastavke u prozi (str. 15). Dalje Deanović navodi da "U Dubrovniku čak i na početku XIX vijeka nalazimo još jedan odjek arkadskog pokreta. Kada je već izumirala stara književnost i četiri godine prije gubitka političke nezavisnosti, nekoji Dubrovčani na prijelazu u novo doba (god. 1802) osnivaju novu arkadsku akademiju. Karakteristično je da je ta po vremenu uopće posljednja arkadska akademija bila osnovana baš u konservativnome Dubrovniku, dok je ta književna struja bila već nesavremena i u samoj Italiji (...). Tada je naime Antun Kaznačić (1784-1874), učenik dubrovačke klasicističke kolegije, gdje su onda poučavala oba brata Appendini, u svojoj 18-oj godini života osnovao skupa s 14 drugova akademiju koju su prozvali *L'Arcadia Parteno-Epidauritana degl' Intrepidi (...)*". (str. 17). Deanović dalje navodi da je Kaznačić otišao vrlo brzo nakon osnutka navedene Akademije u Genovu, gdje ga je poučavao dubrovački latinist Marko Faustin Galjuf, ugledni član rimske Arkadije, pa da je stoga i Kaznačić ušao u rimsku akademiju. (str. 18)

⁵ Pobjedu ruske vojske kod Očakova slavi i B. Džamanjić u latinskoj pjesmi »Olbia sive Oczakovia a Rusis capta«. Pjesmu je na hrvatski preveo Pjerko Franatica Sorkočević.

⁶ Usp. o tome: V. Klaić, *Život i djela Pavla Rittera Vitezovića*, Zagreb 1914., str. 256-257.

⁷ Usp. o tome M. Deanović, nav. djelo

⁸ Stihovi se navode prema: »Uzetje Očakova, spievano po Jurju Feriću Dubrovčaninu«, prir. A. Mažuranić, *Kolo*, knj. II., Zagreb 1842., str. 1-4.

⁹ Usp. o tome M. Deanović, nav. djelo.

¹⁰ Usp. o tome: Đ. Körbler, »Dživo Frana Gundulića« (osobito poglavlje "Rukopisi i izdanja 'Osmana'"), predgovor u knjizi: *Djela Dživa Frana Gundulića*, za štampu priredio Đ. Körbler, a pregledao M. Rešetar, SPH, knj. 9., 3. izd., Zagreb 1938., str. 1-104.

¹¹ Usp. o tome Đ. Körbler, nav. djelo

¹² Cit. prema: u: »Dopuna Pijerka Sorkočevića«, u: *Djela Dživa Frana Gundulića*, priredio Đ. Körbler, a pregledao M. Rešetar, SPH, knj. 9., 3. izd., Zagreb 1938., str. 606.

¹³ Usp. o tome: M. Deanović, »Odrzi talijanske akademije 'degl' Arcadi' preko Jadrana«, u *Rad JAZU*, knj. 248, Zagreb 1933., str. 2. i dalje.

¹⁴ Usp. o tome vrlo informativan, pregledan i analitički rad S. Stojan, s brojnim citatima iz različitih pjesama navedenih autora: S. Stojan, »Berneskna poezija u Dubrovniku na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće«, u: *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. XXXI, Dubrovnik 1993., str. 133-148.

¹⁵ T. Matić o tom razdoblju kaže: "I tako su u Slavoniji osamnaestoga vjeka pa sve do druge polovice devetnaestoga postojala uporedo dva posve različna svijeta: s jedne je strane bila vojnički uređena granica, gdje je seljak uživao 'carevu zemlju' i zato bio dužan

do kasne starosti služiti kao vojnik i kod kuće i u tuđini, i s druge strane banska Slavonija s županijskom upravom, u kojoj je sva vlast bila u rukama plemića, a težak bio kmet u plemićkim ili komorskim spahilucima. U narodnom pogledu je bila velika nevolja, što su već u prvoj polovici osamnaestoga vieka ponajveći slavonski spahiluci vladarovim donacijama ili prodajama u korist carske komore dospjeli u ruke plemićima doseljenim iz tuđine. (...) pa ako uzmemo još na um, da je u gradovima (...) osobito u Osijeku, Petrovaradinu i Zemunu — bilo mnogo Niemaca i da su se domaći ljudi svjetovnog staleža poslije izгона Turaka uobće tek počeli upućivati u knjigu, razumjet ćemo, zašto su hrvatske knjige, namijenjene Slavoniji, sve do druge polovice osamnaestoga vieka potekle sve od reda iz pera svjetovnoga i redovničkoga klera, a i kasnije, upravo do Preporoda, pisci su svjetovnog staleža u Slavoniji tek postepeno stjecali veće značenje u književnosti.”

(T. Matić, »Prosvjetni i književni rd u Slavoniji prije Preporoda«, *Djela HAZU*, knj. XLI, Zagreb 1945., str. 23-24.)

¹⁶ Tako je opsežan korpus slavonskih narativnih djela u stihu u 18. stoljeću vrlo precizno podijelio i žanrovski specificirao, s obzirom na dominantne funkcije pojedinih djela, D. Dukić u studiji: »Povijesna epika u slavonskoj književnosti 18. stoljeća«, u zborniku *Ključevi raja; Hrvatski književni barok i slavonska književnost 18. stoljeća*, priredila J. Matanović, Zagreb 1995., str. 31-47.

¹⁷ Usp. o tome D. Dukić, nav. djelo.

¹⁸ Kanižličeva *Sveta Rožalija* objavljena je poslije pjesnikove smrti, tek 1780., u Osijeku, ali je nastala prije. O odnosu Kanižlića prema dubrovačkom baroku usp.: B. Drechsler (Vodnik), *Slavonska književnost u XVIII. stoljeću*, poglavlje "Poezija baroknog stila. Antun Kanižlić", str. 9-26, Zagreb 1907.

¹⁹ Usp. o tome: D. Fališevac, »Poetika i ideologija Krmpotićeva epa Katarine II. i Jose II. put u Krim«, u zborniku *Ključevi raja; Hrvatski književni barok i slavonska književnost 18. stoljeća*, prired. J. Matanović, Zagreb 1995., str. 91-118.

²⁰ O Emeriku Paviću kao Kačićevu nastavljaju usp. B. Drechsler, nav. djelo.

²¹ Usp. o tome T. Matić, nav. djelo, str. 80. i dalje.

²² Usp. o tome: T. Matić, »Život i rad Matije Petra Katančića«; predgovor u knjizi: *Pjesme Antuna Kanižlića, Antuna Ivanošića i Matije Petra Katančića*, priredio i uvod napisao T. Matić, SPH, knj. 26, JAZU, Zagreb 1940, str. LXV-LXVI., zatim: T. Matić, »Katančićev 'De poesi illyrica libellus ad leges aesthetice exactus'«, Rad HAZU, knj. 280, Zagreb 1954., str. 148-186, kao i D. Fališevac, »'Jesenski plodovi' Matije Petra Katančića između klasicizma i predromantizma«, u knjizi: *Stari pisci hrvatski i njihove poetike*, Zagreb 1989., str. 316-328.

²³ Usp. o tome T. Matić, nav. djelo, str. 86. i dalje.

²⁴ Usp. o tome T. Matić, nav. djelo, str. 86. i dalje.

²⁵ Usp. o tome: T. Matić, nav. djelo, str. 82. i dalje.

²⁶ Cit. prema: A. T. Blagoevich, *Khinki nikoi Kokhinkhinezianski Dogagjai drugima Zemljam hasnoviti, Beč 1771.*, str. 92.

²⁷ Ibid., str. 93.

²⁸ D. Zečević, »Nek je svašta; Zbirka pučkih književnih poučno-zabavnih i nabožnih priča«, u zborniku *Vrijeme i djelo Matije Antuna Reljkovića*, posebna izdanja JAZU, knj. XIV., ur. D. Tadijanović i J. Vončina, Zagreb 1991., str. 127.

²⁹ Usp. o tome: T. Matić, »Tomikovićevo 'Život Petra Velikoga' i njegov talijanski izvornik«, u *Rad JAZU*, knj. 285., Zagreb 1951., str. 5-14.

³⁰ Ibid., str. 11. i dalje. T. Matić navodi npr. da je "(...) hrvatski franjevac Tomiković izbjegavao svaku aluziju na nastojanje Zapadne crkve, da se Istočna crkva privede u uniju." (T. Matić, nav. djelo, str. 11.).

³¹ Cit. prema: *Život Petra Velikoga cara Rusije. Izpisan od Arkimandrite Antonie Kati-fora, a preveden u jezik hrvatski s malim nadodanjem od O. F. Aleksandra Tomikovića, utišten u Osiku 1794. Na novo ga izdaje Ivn pl. Maršo Maršovski*, Budimpešta 1876., str. 2.

³² T. Matić, *Prosvjetni i književni rad u Slavoniji prije Preporoda*, str. 122.

³³ T. Matić, nav. djelo, str. 122.

³⁴ Cit. prema: *Indianski mudroznac.....*, Budim 1825., csetverti cslanak.

³⁵ Usp. o tome: T. Matić, nav. djelo, str. 60. i dalje.

³⁶ Z. Kravar, »Barok kao potonulo kulturno dobro«, u knjizi *Nakon godine MCD*, Dubrovnik 1993., str. 165.

³⁷ Usp. o G. Kapucinu: V. Dukat, »Pater Gregur kapucin (Juraj Malevac), kajkavski književnik XVIII vijeka«, u *Rad JAZU*, knj. 207., Zagreb 1915, str. 137-141.; D. Fališevac, »Pisac epa u nastavcima: Grgur Kapucin«, u knjizi: *Smiješno i ozbiljno u staroj hrvatskoj književnosti*, Zagreb 1995., str. 207-221.

³⁸ Djelo je, vjerojatno, prvi put objavljeno g. 1765. u Zagrebu, a drugi put 1775. (Usp. o tome V. Dukat, *Sladki naš kaj*, str. 208.)

³⁹ Usp. o Kapucinovu epu: V. Dukat, »Pater Gregur kapucin (Juraj Malevac), kajkavski književnik XVIII vijeka«; D. Fališevac, »Pisac epa u nastavcima: Grgur Kapucin«.

⁴⁰ Usp. o tome V. Dukat, nav. djelo.

⁴¹ Usp. o prigodnicama T. Brezovačkog: M. Ratković, »Tituš Brezovački«, pogovor u knjizi *Djela Tituša Brezovačkog*, priredio M. Ratković, SPH, knj. 29., Zagreb 1951., str. 223-240.

⁴² Matijaš je Tomičić npr. prigodnicu o smrti generala Filipa Vukasovića naslovio »Razgovor nemili naroda rvatskoga Krajine primorske«. (o tome: G. Bujas, »Kačićevi imitatori u Makarskom primorju do polovine 19. stoljeća«, u *Građa za povijest književnosti hrvatske*, JAZU, knj. 30, Zagreb 1971., str. 11. i dalje.) F. Fancev navodi da se *Razgovor ugodni* popularizirao među kajkavcima — osobito u zagrebačkom kalendaru (1783. - 1786.) — preko Pavićeva latinskog prijevoda *Descriptio soluta et rytmica*. (F. Fancev, »Dokumenti za naše podrijetlo hrvatskoga preporoda«, u *Građa za povijest književnosti hrvatske*, knj. 12., Zagreb 1933.) T. Matić je zanimanje kajkavaca za Kačića dokazao dvjema rukopisnim pjesmaricama iz 18. stoljeća u kojima se nalaze kajkavski prijepisi nekih Kačićevih pjesama (T. Matić, »Kačićev 'Razgovor ugodni' među kajkavcima« u *Građa za povijest književnosti hrvatske*, knj. 27., Zagreb 1956., str. 209-213.)

⁴³ Cit. prema: »Predgovor, iz 'Mlajšeg Robinzona'«, u knjizi: *Sladki naš kaj; ogledi iz stare kajkavske književnosti*. Izabrao tekstove i pripomenke o piscima dodao Vladoje Dukat, Zagreb 1944., str. 242.

⁴⁴ Usp. o tome: V. Dukat, »Lovrenčićev 'Petrica Kerempuh'«, u *Rad JAZU*, knj. 220., Zagreb 1919., str. 1-29.

⁴⁵ V. Dukat, *Stadki naš kaj*, str. 273.

⁴⁶ Usp. o tim pjesničkim zbirkama: G. Bujas, »Kačićevi imitatori u Makarskom primorju do polovine 19. stoljeća«, u *Građa za povijest književnosti hrvatske*, knj. 30., Zagreb 1971., str. 15. i dalje.

⁴⁷ G. Bujas, nav. djelo, str. 14.

⁴⁸ Ibid., str. 42.

⁴⁹ Ibid., str. 46. i dalje.

⁵⁰ Ibid., str. 61. i dalje.

⁵¹ Ibid., str. 52. i dalje.

⁵² Ibid., str. 96. i dalje.

⁵³ Ibid., str. 96. i dalje.

⁵⁴ Ibid., str. 101. i dalje.

⁵⁵ Ibid., str. 109. i dalje.

⁵⁶ Izdao ih je S. Zlatović pod naslovom *Pismice koje se pivaju o božićnjim svetkovinama*, Split 1856.

⁵⁷ G. Bujas, nav. djelo, str. 114. i dalje.

⁵⁸ Njegovu je političku biografiju detaljno opisao G. Bujas, nav. djelo, str. 121. i dalje.

⁵⁹ Usp. o tome: G. Bujas, str. 131. i dalje.

⁶⁰ Ibid., str. 145. i dalje.

⁶¹ Usp. npr. stavove M. Kombola koji književnost tog razdoblja naziva "književnost bez obnavljanja" i slično (*Povijest hrvatske književnosti do preporoda*, Zagreb, 1961., str. 342.)